

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ*

*Analysis of Iranian Foreign Policy After the Islamic Revolution in the
Context of Ummu'l Kura Theory*

Firas ELIAS**
Mehmet Seyfettin EROL***

Öz

Ummu'l Kura Teorisi, İran'ın İslam Dünyası'na yönelik mezhepsel doktrininin tanımlamak için kullanılan kuramsal bir yaklaşım olup; Şii yayılcılığına odaklanan stratejik bir vizyonu yansıtmaktadır. Muhammed Cevad Laricani tarafından kuramsal temelleri atılan teori, İran'ı "İslam'ın Bekçisi" olarak konumlandırmakta ve Velayet-i Fakih sisteminin dış politika anlayışını şekillendirmektedir. Bu anlamda Ummu'l Kura Teorisi, Şii yayılcılığı olarak nitelendirilen mezhepçi dış politika anlayışının kuramsal zeminini teşkil etmektedir. Bu teori aracılığıyla İran, İslam Dünyası'ndaki konumunu merkezileştirmekte ve kendisini dini ve siyasi bir merkez haline getirmeye çalışmaktadır. Bu makalede de İran dış politikası, Ummu'l Kura Teorisi çerçevesinde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şii Jeopolitiği, İslam Dünyası, Devrim Muhafızları Ordusu, İslam Cumhuriyeti, Ummu'l Kura Teorisi.

Abstract

Ummu'l Kura Theory is a theoretical approach used to define the sectarian doctrine of Iran towards the Islamic World; It reflects a vision focused on Shia expansionism. The theory put forward by Muhammed Javad Laricani positions Iran as the "Guardian of Islam" and grounds the foreign policy understanding of the Velayet-i Faqih system and constitutes the theoretical basis of the sectarian foreign policy understanding, which is described as Shia expansionism. Through theory, Iran centralizes its position in the Islamic world and tries to make itself a religious and political qibla. In this article, Iran's foreign policy is analyzed within the framework of Ummu'l Kura Theory.

Keywords: Shiite Geopolitics, The Islamic World, Revolutionary Guard, Islamic Republic, Umm al-Qura Theory.

* **Makale Geliş Tarihi:** 01.05.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 17.05.2021

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: firaspolitics@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2336-1127.

*** Prof. Dr., Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi, e-posta: mserol@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8358-7326.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

GİRİŞ

1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nden sonra İran'ın uluslararası politikayı siyasi ve kültürel kodlar bağlamında yeniden okuması gerekmiştir. Zira İran, bu yaklaşımla İslam Dünyası'ndaki güç ve nüfuz alanlarını tanımlayan yeni jeodoktriner çerçeveler oluşturmuştur. İran İslam Devrimi'nin ideolojik önderi olan Ayetullah Ruhullah Humeyni, jeokültürel fikirlerin de etkisiyle, İran'ın 1979 yılı öncesinde içinde bulunduğu yapıyı kangren olarak görmüş ve Velayet-i Fakih sistemine dayalı bir iç ve dış politika benimsemiştir. Söz konusu politika ise İslami yönetim anlayışına dayanmıştır. Bu görüşünü de "İslami Yönetim" adlı kitabında açıkça ifade etmiştir. Humeyni, İran İslam Cumhuriyeti aracılığıyla mevzubahis teorisini pratik zemine taşımaya başarmıştır.

İran'da Şii itikadını merkeze alan siyasi İslam, dış politikada Şii jeopolitiği olarak tanımlanan çıkar ve tehdit algılamaları üzerinden şekillenmektedir. Ancak öncesinde bazı tarihsel aşamalardan geçmiştir. Öncelikle İran, 1979 sonrası dönemde İslam Dünyası'nda siyasi ve askeri etkisini arttırmaya başlamıştır. Yani İslam Devrimi, İran'da 20. yüzyılın başında gerçekleşen Anayasa Devrimi'nin açtığı süreci, ideolojik bir zemine taşımıştır.

Şüphesiz bu gelişme, İslam Dünyası'ndaki en önemli stratejik dönüştürmelerden biridir. Zira İslam Devrimi, Şii toplumlar ile İran arasındaki ilişkiye yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bir diğer ifadeyle, İslam Devrimi'nin ardından Şii toplumlar arasında bağlantı kuran merkezi bir rolü benimsemiştir. Nitekim söz konusu ülkeyi, Şii Dünyası'nın merkezi yapan ve Şii toplumları birbirine bağlayan mezhepsel bir "kalpgah" haline getiren husus da budur.

İran, İslam Dünyası'nda Şii kimliğini siyasallaştırmaya ve Şii toplulukların etnik yapısını İslam Cumhuriyeti çatısı altında birleştirmeye çabalamaktadır. Ayrıca Velayet-i Fakih felsefesine dayalı olarak İranlılık

kimliğiyle bütünleştirmeye ve kendisini “Ummu’l Kura” fikri çerçevesinde İslam Dünyası’nda ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Zaten bu nedenle de İran’ın dış politika faaliyetleri, devrim sonrası dönemde Ortadoğu’daki diğer aktörler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Zira İran, din olgusunu dış politikada etkili bir unsur olarak kullanmaya başlamıştır. Bu da İran’ı Arap bölgesindeki Şii topluluklar üzerinde jeopolitik, kültürel, ekonomik ve askerî açıdan etkili bir aktör haline getirmiştir.

Yukarıda ifade edilenler bilgilerden hareketle İran, Humeyni’nin ortaya attığı devrimci temeller ve felsefe kapsamında Ummu’l Kura Teorisi’ni kullanmaktadır. Çünkü bahse konu olan teori, Tahran yönetiminin İslam Dünyası’nda genişlemek için uyguladığı stratejiye kuramsal zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla Şii yayılcılığı şeklinde tanımlanan İran’ın sınır ötesi faaliyetleri, Ummu’l Kura Teorisi’nden beslenmektedir.

UMMU’L-KURA TEORİSİ NEDİR?

Ummu’l-Kura Teorisi, İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney’in Dış İlişkilerden Sorumlu Başdanışmanı Muhammed Cevad Laricani’nin “İran Ulusal Stratejisi Hakkında Söylenenler” adlı kitabında formüle ettiği bir kavramdır. Bahsi geçen teori, İran’ın İslam Dünyası’nın merkezi olacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla dinin tek bir İslam ümmetinin oluşumunu ve bu ümmeti temsil edecek bir hükümetin seçilmesini gerektirdiği göz önüne alındığında, Ummu’l Kura, tüm İslam ümmeti üzerinde otorite ve vesayet sahibi haline gelen lider devleti temsil etmektedir. Burada da hedeflenen İslami birliğin tesis edilmesidir.¹ Teoriye göre, İslam Dünyası’nın birliği hedefine ulaşmak için bazı aşamalardan geçilmelidir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanabilir:²

1 Mohammad Larijani, *Explaining the Shiite Umm al-Qura Theory: Sayings in the National Strategy*, Al-Asr Center and Future Studies, London 2013, s. 108-109.

2 N. Al-Atoum, *Iran and the Promised Shiite Empire*, Asr Center and Future Studies, London 2013, s. 148.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

1. Teoriye göre, insan ve toplum hayatına giden tek yol olması hasebiyle Şii İslam anlayışını canlandırma hedefine sahip olan bir bilinç ve ihtimamın ortaya çıkarılması zorunluluktur.
2. Ummu'l Kura, çeşitli ülkelerde İslami hükümetler kurmak için çalışılması gerektiğini dillendirmektedir. Dolayısıyla buradaki nihai hedef, İslami bir hükümet kurmaktır. Hükümetlerin kurulmasında halkların temel rolü ise devrim, ayaklanma ve seçim gibi süreçlerde etkili olmaktır.
3. Teoriye göre, halklar İslami devlet kurabiliyorlarsa, daha sonra da İslam ümmetini birleştirmek ve Ummu'l Kura liderliğinde tek bir İslami hükümet oluşturmak mümkündür.

Anlaşılabacağı üzere teori, İran'da kurulan dini nizamı İslam'ın merkezi olarak görmekte ve bu anlamda İran'ın güçlenmesini, İslam dininin yüceltilmesi şeklinde okumaktadır. Bu bağlamda teori, Ummu'l Kura'nın başarısını İslam'ın zaferi ve yenilgisini ise İslam Dünyası'nın mağlubiyeti şeklinde değerlendirmektedir. Teorideki siyasi sistem ise tek bir hükümet biçimini öngörmektedir. Söz konusu hükümet, "İslam Dünyası'nın Hükümeti" şeklinde ifade edilmektedir.

Laricani, Ummu'l Kura'nın pratikte de uygulanmasının mümkün olduğunu dile getirmekte ve İran İslam Devrimi'nin buna kapı araladığını belirtmektedir. Böylece İran, İslam Dünyası'nın tüm ülkelerinin gerçek Ummu'l Kura'sı olarak konumlandırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim Humeyni, devrimden sonraki liderliği vesilesiyle İslami hükümet fikrini sahada somutlaştırmış ve onu diğer ülkeler için de bir örnek haline getirerek ilk iki aşamanın tamamlanmasını sağlamıştır. Laricani, bir adım daha ileri giderek Ummu'l Kura'yı kutsal saymıştır. Dahası Laricani'ye göre, Ummu'l Kura'nın çıkarları diğer Müslüman devletlerin çıkarlarıyla çatıştığında da Ummu'l Kura öncelenmelidir. Bu da Tahran'a İslam Dünyası içerisinde ayrıcalıklı bir konum atfedildiği anlamına gelmektedir. Bu çerçevede

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ummu'l Kura, İslam Dünyası'nın temel direği olarak görülmektedir. Ayrıca teori, Humeyni'nin atıfta bulunduğu küresel İslami hükümetin kurulmasına dair fikir birliğinin de başlangıcı niteliğindedir.³

Ummu'l-Kura fikrinin temelleri, İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla atılmıştır. Bu teori, Şii jeopolitiğinin bir parçası olarak bilinçli şekilde seçilmiş ve kavram, dini ve siyasi motiflerle süslenmiştir. Kavramın dini boyutu, Mekke'nin Müslümanlar için Ummu'l-Kura olmasıyla ilgilidir. Siyasi boyut ise İran'ın devrim sonrasındaki yapısıyla İslam Dünyası'nda benimsenebilecek ideal model olarak takdim edilmesiyle ilişkilidir. Bu düşünce, dünyayı bir merkez ve bir okyanus olarak ikiye bölen Batılı kapitalist teoriden esilenmiştir. Bu düşünceye göre İran, kendisini siyasi açıdan bir merkez olarak sunmakta ve İslam Dünyası'nı İran'ın deneyiminden "beslenmesi gereken" gereken bir okyanusa benzetmektedir.⁴

Laricani, her Müslüman'ın asli görevinin İslam Dünyası'ndaki Ummu'l-Kura olan İran İslam Cumhuriyeti'ni korumak olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışa göre Ummu'l-Kura, "Siyasi strateji"nin üzerinde tutulmalı ve siyasetçilerin değişiminden etkilenmemelidir.

Teori, devrim ihracı fikrini geliştiren yayılcı hedefler barındırmaktadır. Bu hedeflere göre İran, kendisini bir kalp ve İslam Dünyası'nın geri kalanını da uzuvlar olarak kabul eden jeopolitik teoriler geliştirmiştir. Liderlik konumunu temsil eden "gerçek bir İslam" ülkesi oluşu, ona sınırları dışında da güçler vermektedir.⁵

3 Naser Hadian-Shani Hormozi, "Iran's New Security Environment Imperatives: Counter Containment or Engagement with the US", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), s. 15-17.

4 Mohammad Alsulami-Abd Alrapouf Alghoneimi, "The Shiite Geopolitics: Present and Future", *Journal for Iranian Studies*, 1(1), 2016, s. 31.

5 Abdo Geneive, "The New Sectarianism: The Arab Uprisings and the Rebirth of the Shi'a-Sunni Divide", *The Brookings Institution, Analysis Paper* 29, 2013, s. 51-53.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

UMMU'L-KURA TEORİSİ VE İRAN SİYASİ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

İran İslam Devrimi'ne müteakip Humeyni, tarihteki ilk din temelli devrimini yapmaya muvaffak olmuştur.⁶ İlk hükümet, süreci bir Şii Devrimi olarak değil; iddialı bir İslam Devrimi şeklinde sunmuştur. Bu nedenle de siyasal yapı, Velayet-i Fakîh kavramına dayanan dini içtihatlarının üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla sürecin bir İslam Devrimi olarak tanıtılması, aslında İslam Dünyası'na liderlik etme hedefinin en temel göstergesidir. Fakat Humeyni'nin hırsları, Sünnilerin hoşuna gitmemiş, bu da mezhepsel bir kutuplaşmaya sebebiyet vermiştir. Bu da İran'ı Şii toplumlara öncülük eden bir aktör haline getirmiştir.⁷

Emperyal hırslara sahip olan İran, Şii jeopolitiği çerçevesinde etkili bir bölgesel güç olarak da konumlanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede İran, Şii kimliğini Arap devletleriyle olan rekabetinde araçsallaştırmıştır. Nitekim bu rekabet, İslam Devrimi sonrasında çatışmacı bir boyut kazanmıştır. Özellikle de 1980 ile 1988 yılları arasında cereyan eden İran-İrak Savaşı ve 2003 senesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'ı işgal etmesi, İran'ın ulusal güvenlik anlayışını mezhepsel bir yaklaşımla yeniden inşa etmesine neden olmuştur. Bu anlamda Tahran yönetiminin Şii kimliğini kendi ulusal alanının dışına taşıması entelektüel, kültürel ve politik söylemleri de yoğun bir şekilde üretmiştir. Zaten "Arap milliyetçiliği" ile "Şii hizipçiliği" arasındaki kafa karışıklığı da bundan kaynaklanmıştır. Elbette bu paradoksal durum, ayrışmalara ve bölgesel güçlerin rekabetine yol açmıştır. Bu da birçok Şii toplumunun Suriye, Lübnan, Yemen ve Irak'ta yaşanan gelişmeler doğrultusunda politize olmasını sağlamıştır. Kuşkusuz Şii grupların politize olması da İran'a hareket alanı kazandırmıştır. Bir

6 Doğan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2017, s. 228.

7 Mehdi Khalaji, "Observations on the Islamic State in Iran", *Hudson Institute*, <https://bit.ly/2Y7I3FF>, (Erişim Tarihi: 11.07.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

anlamda ortak düşmanın varlığı, Şii grupları ittifaka yönlendirmiş ve Tahran'ın beklentileriyle uyumlu bir tablo ortaya çıkarmıştır.⁸

İran, Şii kimliğini çeşitli çatışma bölgelerinde jeopolitik hedeflerine ulaşmak için araçsallaştırmaktadır. Özellikle de 2011 yılından itibaren Suriye'de iç savaşın başlaması, Tahran yönetimine önemli fırsatlar sunmuştur.⁹ Bir diğer ifadeyle İran, kutsal yerlerin korunması gibi mezhepsel argümanlar aracılığıyla jeopolitik hedeflerine ulaşabileceği bir durum elde etmiş ve Suriye İç Savaşı, İran yayılcılığının önünü açmıştır.¹⁰ Benzer bir biçimde İran, Amerikan işgalinden beri Irak'taki Şii grupları da etkin bir biçimde desteklemektedir.

Şiilerin rol modeli olmaya öncelik veren Tahran yönetimi, Şiilere ait kutsal yerlerin korunması iddiasıyla vesayetçi bir yaklaşımı empoze ettiği gibi, "direniş eksenini" söylemiyle de Şii yayılcılığına hizmet eden bir propaganda yürütmektedir.¹¹ Bu noktada İran; Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren terör örgütü Devletü'l Irak ve's Şam (DEAŞ) tehdidini kendi varlığını meşrulaştıracak bir unsur şeklinde kullanmıştır.

İran, Şii cemaatleriyle olan ilişkilerini derin bir münasebet haline getirmeye çalışmaktadır. Örneğin İran Cumhurbaşkanı Milliyetler ve Dini Azınlıklar İşlerinden Sorumlu Danışmanı Ali Yunus'un 2015 yılında Tahran'da düzenlenen İran Kimliği Forumu'nda yaptığı açıklama dikkat çekicidir. Tahran ile Bağdat arasındaki ilişkilerde ciddi bir sorun olmadığını söyleyen Yunus'un şu ifadeleri, Tahran yönetiminin mezhepçi bir jeopolitik okumaya sahip olduğunu net bir şekilde gözler önüne sermiştir:¹²

8 Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, W. W. Norton, New York 2006, s. 82-85.

9 Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2019, s. 26.

10 Sirwan Kajjo, "Iran Forming All-Syrian Militia in Syria", *Voice of America*, <https://bit.ly/2QnjyOZ>, (Erişim Tarihi: 13.07.2020).

11 Afshan Ostovar, "Sectarian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy and Identity Politics Collide", *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://bit.ly/2PRwrPc>, (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

12 "Fell and Could Rise Again in the Maghreb", *International Crisis Group*, <https://bit.ly/3fYnKL7>, (Erişim Tarihi: 21.07.2020).

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

“Ya birlikte yaşamalı ya da birlikte ölmeliyiz; çünkü tarihimiz ve kültürümüz, İran sembollerini sürekli piyasaya sürme çabalarını temsil etmektedir. Irak, Suriye ve Lübnan’da çeşitli cadde ve meydanlarda İran’a ait isimlerin varlığı normalleşmiştir. Belki de bu nedenle İran’ın hedefi Şii topluluklarını yalnızca dini, toplumsal ya da askeri olarak değil; ulusal semboller bakımından da İran’a benzemeye yönlendirmektir.”

Neticede İran, Şii kimliğini dış politikadaki hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Bunu yaparken de kendisini Şiilerin lider devleti şeklinde göstermeye çalışmaktadır. Bu anlamda Arap ve Körfez ülkelerindeki Şii topluluklara odaklanmaktadır. Bu durumu İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin 2016 yılının Mart ayında yaptığı “İran, Şii türbelerinin olduğu her yere müdahale edecektir ve elbette teröristler tarafından tehdide maruz kalacaktır.”¹³ açıklaması da özetlemektedir.

UMMU'L-KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA İRAN DIŞ POLİTİKASINDA YAŞANAN STRATEJİK DEĞİŞİMLER

Yukarıda belirtildiği üzere İran İslam Devrimi, söz konusu ülkenin dış politika stratejilerinde köklü değişiklikler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü yeni düşünce biçimi, devrim öncesi dönemde propagandası yapılan stratejilerden farklılaşmıştır. Bu çerçevede Tahran yönetimi, kendi güvenliğini temin edebilmek amacıyla bir “Hayat Sahası”na¹⁴ hükmetmek gerektiğini düşünmüş; yani İran’ın güvenliğinin ülke sınırları dışından başladığı düşüncesiyle Tahran yönetiminin jeopolitik ilgi alanları farklılaşmıştır. Humeyni’nin Şiiliği esas alan anayasal talepleri, dış

¹³ Jeffrey Haynes, “Iran and Shia Transnational Religious Actors: Limits of Political Influence”, *Scielo*, <https://bit.ly/2PRwrPc>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

¹⁴ Başaran, a.g.m., s. 229.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

politikada da yeni bir doktriner yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bunun nedeni İran'ın jeopolitik konumu, doğalgaz ve petrol gibi mühim enerji kaynaklarına ev sahipliği yapması ve dünya Şiilerinin %40'ının İran topraklarında yaşamasıdır. Ayrıca İran, İslam Dünyası'nı da manevi ve siyasi anlamda liderlik edebileceği bir alan olarak tanımlamıştır.¹⁵

Tahran'ı İran jeopolitiğinden Şii jeopolitiğine yönlendiren temel nedenlerden biri, İslam Dünyası'nın tanık olduğu siyasi gelişmelerdir. Bu geçişi özellikle Şii toplulukları barındıran ülkeler yaşamış ve İran'ın siyasi varlığını hissetmeye başlamıştır. Öte yandan Lübnan'da 1975 ile 1990 yılları arasında yaşanan iç savaş, Lübnan'daki Şiileri toplumsal bir varlık olmanın ötesine taşıyarak siyasi ve askeri bakımdan Lübnan'da etkili olan bir aktöre dönüştürmüştür. Kuşkusuz Lübnan'daki gelişmeler, İran İslam Devrimi'nin olumlu atmosferinden de etkilenmiş ve Tahran yönetimi ile Lübnan Şiileri arasında olumlu münasebetler tesis edilmiştir.

Söz konusu durum, Arap coğrafyasındaki Şii toplulukların moralini artırmış ve İran, diğer ülkelerdeki Şii hareketlere de manevi destek sağlamıştır. Böylelikle Irak, Afganistan, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi Şii toplumlara sahip ülkelerdeki siyasi iklim, İran'ın ilgi alanına girmiştir. Buna bağlı olarak da bahsi geçen ülkelerde yaşayan Şiiler, daha aktif ve eylemsel gruplara dönüşmüştür.¹⁶ Dolayısıyla İran etkisi, birçok ülkede Şii toplulukları edilgen rolden çıkarmış ve etken bir jeopolitik özneye dönüşmelerini sağlamıştır.

Anlaşılabacağı üzere İslam Devrimi sonrasında Şiilik, İran dış politikasına yön veren bir pusula olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda İran, Şiiler başta olmak üzere Müslüman topluluklarla yakından ilgilenmiş

¹⁵ Said Amir Arjomand, "The State(s) of Ideology in Iran", *The Washington Institute*, <https://bit.ly/2SMYzWu>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

¹⁶ Fabrica Balanche, "The Iranian Land Bridge in the Levant: The Return of Territory in Geopolitics", *Telos Press*, <https://bit.ly/35daPEX>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

ve bu kimlik grupları aracılığıyla dünyanın çeşitli bölgelerinde nüfuz elde etme imkânına kavuşmuştur.¹⁷

Kısacası 1979 yılında vuku bulan devrim, İslam dininin yeni ve devrimci bir yorumunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Tahran yönetimi; ezilenlerin savunulması, sosyal adalet ve Mehdi beklentisi gibi argümanlar vesilesiyle Kum merkezli İran Şiiliğine siyasal ivme kazandırmıştır.¹⁸ Humeyni, zikredilen argümanları evrensel düzeyde İslami bir yönetimin tesis edilmesi hedefi doğrultusunda kullanmıştır. Bu da 1979 yılı sonrasında İran dış politikasında gerçekleşen dönüşümü net bir biçimde gözler önüne sermektedir.¹⁹

Martin Kramer, “Şii Direnişi ve Devrim” adlı kitabında günümüz Şii toplumlarının devrimci isyanının en güçlü kavramlarından bazılarını ürettiğini belirtmektedir. Halihazırda Lübnan, Suriye, Irak, Afganistan, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, İran, Pakistan ve Hindistan’ın bazı bölgelerini kapsayan bir Şii kuşağı oluşmuş ve bu kuşak, farklı ülkelerde toplumları Şii azınlık-çoğunluk şeklinde bölmüştür. Bu durum, Şii jeopolitiğinde önemli bir gelişmeyi temsil etmektedir.²⁰ Zira İran jeopolitiğinden Şii jeopolitiğine geçiş şeklinde nitelendirilebilecek bir dönüşüm cereyan etmiştir.

Bahse konu olan değişimin en somut göstergesi ise İran İslam Cumhuriyeti Anayasası olmuştur. Çünkü anayasanın 11. maddesi, tüm Müslümanların tek bir ümmet olduğunu, İran’ın genel politikasının da İslam milletleri ile ittifak kurmaya dayandığını belirtmektedir. Ayrıca aynı maddede İslam Dünyası’nın siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini sağlamak için Tahran yönetiminin çabalarının süreceği de vurgulanmıştır. Dolayısıyla

17 Mahmood Sariolghalam, “Prospects for Change in Iranian Foreign Policy”, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://bit.ly/39s2NuY>, (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

18 Cenk Tamer-Mehmet Seyfettin Erol, “Yemen’de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 24.

19 Lionel Beehner, “Shia Muslims in the Mideast”, *Council on Foreign Relations*, <https://on.cfr.org/2QfcxkJ>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020).

20 Martin Kramer, *Shi’ism: Resistance and Revolution*, Mansell Publishing Limited, London 1988, s. 10-15.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İran, sadece İslam Dünyası'ndaki Şii toplulukları değil; Sünni devletleri de İslam Cumhuriyeti rejimini takip etmeye çağırmaktadır.²¹

Tahran yönetiminin uyguladığı rejim ihracı politikası neticesinde Ortadoğu'da Şii hilalinin oluşması ve Irak, Lübnan Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerde Şii devrimci hareketlerin yükselişi, ABD ve müttefiklerini endişelendirerek bölgeyle ilgilenmeye zorlamıştır. Aynı zamanda Nusayri azınlığın Suriye'deki yönetimi ve petrol zengini bölgelerde yaşayan Suudi Arabistanlı Şiiler de İran'ın ilgi alanına girmektedir. Lakin bu jeopolitik ilgi, İran karşıtı blokta yer alan aktörleri kaygılandırmaktadır. Kısacası Tahran'ın devrim ihracı politikası, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafyada cereyan eden jeopolitik gelişmeleri etkilemiştir.²² Örneğin Basra Körfezi bölgesindeki Şiiler, coğrafi ve politik açıdan çok hassas bir alanda bulunmaktadır. Bunun yanında dünyanın en büyük petrol rezervine sahip Körfez bölgesi, küresel ekonomik gidişatta belirleyici bir rol oynamaktadır. Dahası bahse konu olan bölgenin önemi geniş petrol ve maden kaynaklarının varlığıyla sınırlı değil; ideolojik ve stratejik rekabette de belirleyicidir.²³ Neticede bölgede varlık gösteren Şii nüfusun dinamizmi hem İran hem de İran karşıtı aktörler tarafından önemsenmektedir.

Konuya genel bir bakış yapıldığında, İslam Dünyası'ndaki Şii toplulukların ekonomik, politik ve sosyal koşulları ön plana çıkmaktadır. İran dışında hiçbir ülkede Şiilerin mutlak güç konumunda olduğu görülmemektedir. Hatta Şiiler, genellikle buldukları ülkelerde sosyal ve siyasi bir kargaşanın tarafı konumundadır. Bu da Şii toplulukların siyasi protestolarının sıklığına sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda bu kaotik ortam, Şiilerin siyasi bilinçlerini canlı tutmakta ve mobilize olmalarını

21 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 11. maddesi.

22 Peter Beinart, "Is Iran Revolutionary? Assessing the True Nature of Tehran's Foreign Policy", *The Atlantic Global*, <https://bit.ly/37sC0wL>, (Erişim Tarihi: 22.04.2020).

23 Baghat Korany-Ali E. Hillal Dessouki, *The Foreign Policies of Arab States... The Challenge of Globalization*, American University in Cairo Press, Cairo 2010, s. 89-94.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

sağlamaktadır. Özellikle de İran İslam Devrimi, Şiiler için statükoyu değiştirmeye yönelik mücadelelerde umut ışığı olmuştur.²⁴

Graham Fuller, "Arap Şiiler, Unutulmuş Müslümanlar" adlı kitabında, teoride Arap Şiilerin İran'la birlikte Basra Körfezi bölgesindeki petrol kaynaklarının çoğunu kontrol edebileceğini söylemektedir. Fuller'e göre Şiiler, bu bölgede etkili güç merkezlerine ulaşabilirlerse, o zaman Şii kimliğinin yükselişine olan duyarlılığı ve Şii jeopolitiğin başarısındaki rolü analiz edilebilir.²⁵ Buraya kadar ifade edilenlerden hareketle, İran'ın jeopolitik kodlarındaki değişimin ana nedenlerini ve bunun dış politikadaki merkezietini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- İslam Dünyası'nın Batı'nın üstlendiği modernleşme ve gelişme süreçleriyle ilgili hayal kırıklığı
- Arap rejimlerinin Filistin Sorunu'na çözüm bulamaması
- Şiilere dayatılan siyasal ve sosyal izolasyon
- Şiilerin ibadetlerinin Sünni ülkeler tarafından kısıtlanması
- Şii toplulukların maruz kaldığı sosyal ve ekonomik ayrımcılık
- İran'daki devrimin başarısı ve buna bağlı olarak Şia egemenliğinin kurulması
- Hizbullah'ın İsrail'e karşı zaferi ve Lübnan'da etkin bir güç olması
- Arap ülkelerindeki siyasi gelişmeler ve otoriter rejimlere karşı halk ayaklanmaları
- Afganistan ve Pakistan'la birlikte Irak, Yemen ve Bahreyn'deki Şiilerin de siyasi ve askeri olarak öne çıkması

24 Anoushiravan Ehteshami, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *International Relations*, 11(42), 2014, s. 29-35.

25 Graham Fuller-Rend Rahim Francke, "The Arab Shi'a... The Forgotten Muslims", *The New York Times*, <https://nyti.ms/2rIm2zj>, (Erişim Tarihi: 29.07.2020).

UMMU'L KURA TEORİSİ VE İRAN ÜMMETÇİLİĞİ YÜKSELİŞİ

İran'ın ümmetçi anlayışı, büyük ölçüde Şii topluluklarla olan münasebetlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla İran ümmetçiliği, Şii ümmetçiliği anlamına gelmektedir. Şii ümmetçiliği, 1979 yılında İran'daki devrimin en önemli tezahürlerinden biri olmuştur. Bu yaklaşım, dünyadaki tüm Şii hareketlerin ve toplumların siyasi, sosyal, kültürel ve ideolojik olarak "Büyük İran" fikri içerisinde eritilmesini öngörmektedir. Bu düşünce, İran'ın dünyadaki tüm Şiiilerden sorumlu olduğunu öne sürmekte ve Velayet-i Fakih makamındaki Dini Lider'in siyaseten üst otorite haline gelmesini amaçlamaktadır. Bu da özü itibarıyla dünyadaki tüm Şii toplulukları içeren bir imparatorluk hedefinin yansımasıdır.

Şii ümmetçiliği kavramının temel ifadeleri, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın çeşitli maddelerinde yer almaktadır. Zira anayasada ezilenlerin savunulması ve zalimlerle mücadele edilmesi de dahil olmak üzere birçok siyasi retorik vardır. Bu anlamda Tahran yönetimi, İslam Devrimi sonrasında dünya algısını "İran liderliğindeki İslam Dünyası, Sovyetler Birliği önderliğindeki Sosyalist Dünya ve ABD liderliğindeki Kapitalist Dünya" şeklinde üçe ayıran bir tasnif yapmıştır.²⁶

Diğer taraftan İran'ın Velayet-i Fakih teorisi yoluyla Şii ümmetçiliğini vurgulama hedefi, sadece devrimci bir slogan değildir. Nitekim Hamaney'in askeri danışmanı Tümgeneral Yahya Rahim Safevi, dünyanın İran tarafından yönetilen İslami bir hükümete ihtiyacı olduğunu açıkça dile getirmektedir. Örneğin Fars Haber Ajansı'na verdiği demeçte Safevi, Yemen ve Irak'taki Müslüman gençlerin İran'ı örnek alarak hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Nitekim ABD'nin Irak'ı işgalini takip eden yıllarda İran, Irak başta olmak üzere İslam Dünyası'ndaki dini nüfuzunu güçlendirmek için uygun bir zemine kavuşmuştur.

²⁶ Rouzbeh Parsi, "Introduction: Iran at A Critical Juncture", *Institute for Security Studies*, Paris 2012, s. 9-10.

²⁷ Farideh Farhi, "Factional Politics and the Islamic State", *Institute for Security Studies*, Paris 2012, s. 29-30.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

Tüm bu nedenlerden ötürü Tahran yönetimi, Tacikler gibi etnik Fars kültürünün parçası olan gruplardan ziyade İranlı olmayan; fakat Şiiliği içselleştirmiş topluluklara yönelmiştir. Bu kapsamda İran, Afganistan'daki Hazaralara, Güney Lübnan ve Irak'taki Şiilere, Suriye'deki Nusayrilere ve Yemen'deki Husilere güvenmeyi tercih etmiştir. Böylelikle Şii gruplar, Tahran'ın dış politikadaki hedeflerine ulaşmak için kullandığı bir araç haline gelmiştir.²⁸ Bu anlamda İran'ın odaklandığı ilk ülke Lübnan olmuştur. Lübnan'da Şii gruplara açık destek veren Tahran yönetimi, Hizbullah gibi örgütlerin kurulmasına öncülük etmiştir.

İran'ın mezhepçi yaklaşımı, Şii topluluklarda ulusal bağların terk edilmesi gibi bir durum ortaya çıkarmaktadır. Özellikle de Suriye İç Savaşı, Şii grupların ulusal aidiyetlerini yitirmelerini net bir şekilde gözler önüne sermiştir.²⁹ Kuşkusuz bu durum, kimlik tanımlayışında Şiiliğin belirginleşmesinden kaynaklanmaktadır.

İran'ın Şiilik üzerinden şekillenen ümmetçi politikaları; halkların dinsel sadakatini kullanarak Velayet-i Fakih anlayışı doğrultusunda Kum şehrini Mekke'ye alternatif bir küresel dini merkeze dönüştürmeyi öngörmektedir. Bu da "İran'ın merkeziliği" fikriyle ilişkilidir.³⁰

İran'ın siyasi sistemini İslam Dünyası'na uluslararası bir sistem olarak sunduğu ve mevcut sınırlarıyla kalmak istemeyeceği görülmektedir. Tahran, bunun gerekçesini Dini Lider önderliğinde küresel bir İslami hükümet kurma fikriyle temellendirmektedir. Dolayısıyla İslam Dünyası'nın tüm toplumları İslam Cumhuriyeti rejimini takip etmeli ve onun arkasından yürümeli şeklinde bir anlayış söz konusudur.³¹

28 Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 265-266.

29 Phillip Smyth, "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects", *Washington Institute*, 138, Washington 2012, s. 7-8.

30 Emile Nakhleh, "The Islamic Revolution's Impact on Political Islam and the Middle East", *Future Directions International Pty*, <https://bit.ly/3htNq8W>, (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

31 Kasra Aarabi, "What is Velayat-e Faqih?", *Tony Blair Institute*, <https://bit.ly/3aTlnwZ>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020).

İran, Şii ümmetçiliği aracılığıyla jeopolitik hedeflerine ulaşmaya çalışmakta ve çeşitli stratejilere başvurmaktadır. Bahse konu olan stratejiler, bölgesel ve küresel düzeyde iki farklı sistem inşasını amaçlamaktadır. Bölgesel düzeyde Şii imparatorluğu kurmayı arzulayan Tahran, küresel düzeyde ise Mehdilik inancı doğrultusunda tüm Şiiileri birleştiren bir imparatorluk nizamı tesis etmek istemektedir. Bu anlamda küresel imparatorluk hedefi, “Şii Yüzyılı” şeklinde nitelendirilen bir hedefi yansıtırken; bölgesel imparatorluk vizyonu ise İran’ın ulusal güvenliğini, sınırlarının dışına taşımak istemesiyle bağlantılıdır. Yani Tahran yönetiminin rejimin sürdürülebilirliğini sağlamak için bir hayat sahası oluşturmaya çalışmasıyla ilişkilidir.³² Kısacası İran, Şiilik içerisinde ayrıcalıklı bir konum elde ederek Şii Dünyası’nın dini ve siyasi lideri haline gelmeye çalışmaktadır.

UMMU’L KURA TEORİSİ VE İRAN’IN Şİİ DÜNYASININ LİDERLİK SORUNU

İslam Devrimi’nden beri Tahran, Necef’le iyi bir ilişki tesis edememiştir. Zira taraflar, Velayet-i Fakih sisteminde uzlaşmamaktadır. Bu da Tahran’ın Necef’e ihtiyatlı yaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim Tahran, Necef’i devrimci olmayan geri kalmış bir ekol şeklinde yorumlamaktadır. Aslında bu da Velayet-i Fakih kurumuna olan yaklaşım farklılığını özetlemektedir. Zira Humeyni’nin fikirleri doğrultusunda inşa edilen Velayet-i Fakih yaklaşımı, fakihlerin siyasete öncülük etmesini sağlarken; Necef ise dini siyasetten ayırmaya özen göstermektedir.³³

İran’ın 2003 yılındaki işgalin ardından Irak’a müdahil olmasıyla birlikte Necef ile Tahran arasında anlaşmazlık yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; İran’ın Şiiliğin dini merkezi

³² Al-Atoum, a.g.e., s. 37.

³³ Ali Mamouri, “Iran on Quest to Legitimize Velayat-e Faqih in Iraqi Seminaries”, *Al-Monitor*, <https://bit.ly/2pG3bTZ>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

noktasındaki yaklaşımında Tahran yerine “Kum” ifadesini kullanmak doğru değildir. Zira İran, Kum ekolünü ön plana çıkarsa da Tahran’ın ağırlığı belirgindir. Çünkü mevcut durumda Kum, Şah Muhammed Rıza Pehlevi zamanında olduğu gibi dini otoritenin başat temsilcisi değildir. Yani İslam Devrimi sonrasında Tahran’ın rolü belirginleşmiş ve Kum, kendi konumunu muhafaza edememiştir. Aksine Kum’da Hamaney’in otoritesini kabul etmeyen din adamları bile vardır. Bu yüzden de Tahran’ın ağırlığına dikkat çekilmelidir.

Tahran ile Necef arasındaki ayrışmayı gösteren bir diğer husus ise günümüzde Hamaney ile Ayetullah Ali es-Sistani’nin siyasi ve askeri birçok konuda farklı düşünüyor olmasıdır. Ayrıca İran’ın Irak’ta artan nüfuzu ve Irak Şiiliğini dönüştürme çabası da Necef’te huzursuzluk yaratmaktadır. Necef, Tahran yönetiminin Irak’ın iç işlerine müdahalelerde bulunmasından da memnuniyet duymaktadır. Bu nedenle de Tahran ile Necef arasındaki çatlak, İran’ın Şii jeopolitiğine dair hedeflerini zorlaştırmaktadır.³⁴ Söz konusu zorluğu bertaraf etmek isteyen İran, Sistani’nin 90 yaşına ulaşmasını, Necef’in kontrol edilebilir hale getirilebilmesi için bir fırsat olarak görmektedir.

Öte yandan Şii Dünyası’nın liderliği için verilen mücadelede, günümüzde ortaya çıkmış yeni bir hadise değildir. Aksine kökleri, Humeyni’nin 1979 yılında iktidara geldiği döneme ve hatta daha eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Ancak 1979 yılı sonrasında iki ekol arasındaki farklılıkların keskinleştiği söylenebilir. Örneğin İslam Devrimi’nden sonra Irak’taki Şii yüksek otoritesi Ebu’l-Kasım el-Hui, Humeyni’ye bir tebrik mesajı bile göndermemiştir. Zira Hui, siyasetten uzak şahsıyla İslam’a adanmış olan bir din bilgini şeklinde tanınmak istemiştir. Elbette bu gelenek Sistani’ye de aktarılmıştır. Kısacası Necef, siyasetten uzak dururken; Humeyni yalnızca siyasete öncülük etmemiş, aynı zamanda “Başkomutan” sıfatını da kullanmıştır.

34 Abbas Kadhimi-Barbara Slavin, “After Sistani and Khamenei: Looming Successions Will Shape the Middle East”, *Atlantic Council*, <https://bit.ly/2ZDRCfr>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Aslında Humeyni'nin mevzubahis yaklaşımı, Şii din adamlarına daha önce izin verilmeyen bir durumdur. Bu anlamda İran Şiiliği, Sünni inancı mensup Müslüman Kardeşler'in Şii versiyonu gibi formüle edilmiştir. Nitekim Müslüman Kardeşler de İslam Devrimi'nin ardından Humeyni'ye tebrik mesajı göndererek birçok Şii grubun yapmadığını yapmıştır.³⁵ Hatta Hamaney'in genç bir din adamıyken; Müslüman Kardeşler liderleri Seyid Kutup'un iki kitabını Farsçaya tercüme ettiği de bilinmektedir. Bu da İran ile Müslüman Kardeşler arasındaki yakınlığı açıkça ortaya koymaktadır.

Son olarak 2019 yılının Ekim ayında Irak ve Lübnan'da patlak veren ayaklanmalar esnasında İslami ilim okulları ile Şii dini elitler arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki Şiiliğin en mühim başkentlerinde İran nüfuzuna karşı yükselen itirazlar oldukça dikkat çekicidir. Hatırlanacağı gibi, geçtiğimiz yıllarda Şiiilerin çoğunluğu teşkil ettiği bilinen Basra'da İran Konsolosluğu'nun yakılması hadisesi de gerçekleşmiştir. İşte yaşanan bu gelişmeler, İran'ın Şii jeopolitiğine dair hedeflerine ulaşmasının zorluğunu gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

İran jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik ilişkiler bakımından kendisini bir merkez şeklinde konumlandırmak istemektedir. Bu durum, tarihsel olarak Pers İmparatorluğu fikrinin İranlı karar alıcıların zihinsel kodlarına yansımalarıyla da yakından ilişkilidir. Bu anlamda Tahran, Şii jeopolitiği üzerinden Şii Dünyası'nın merkez üssü haline gelmeye çalışmaktadır.

1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından Ortadoğu'daki Şii gruplarla yakın münasebetler tesis etmeye özen gösteren İran, 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin ardından söz konusu gruplarla olan ilişkilerini stratejik bir mahiyete taşımış ve çeşitli grupları

³⁵ Hossein Alizadeh, "Why Khamenei and Al-Sistani Did Not Exchange Greetings?", *Radio Farda*, <https://bit.ly/2qPvKiU>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

vekil unsur olarak kullanabildiği bir ortama kavuşmuştur. Nitekim Ortadoğu'daki vekalet savaşlarının³⁶ en çok kazanın elde eden aktörü de İran'dır.

İran'ın mevzubahis dış politika yönelimleri ise Ummu'l Kura adıyla temellendirilen teorik yaklaşımın ürünü olup; devrim ihracı politikasının bir parçasıdır. İran, Şii grupların bulunduğu ülkelere rejim ihraç etmek ve bu ülkelerin Tahran'a siyasi ve dini bakımdan biat etmesini istemektedir.

İmparatorluk düzeni olarak da tanımlanabilecek bu tasavvurda Velayet-i Fakih makamında bulunan İran'ın Dini Lideri tüm Şiilerin siyasi, ve dini önderi olarak konumlandırılmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede hem sert hem de yumuşak güç unsurlarını etkin bir biçimde kullanan Tahran yönetimi, mevzubahis teorik çerçeve üzerinden askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel hedeflerine ulaşma arzusundadır.

Söz konusu hedefler ise İran'ı Şii Dünyası üzerinde hegemon bir aktör olarak konumlandırmayı öngörmektedir. Ayrıca Tahran, tahakküm politikalarına da başvurmak suretiyle İslam Dünyası'nın lideri olmayı amaçlamaktadır.

Bahse konu olan politikaların nihai amacı ise İran'ın bölgesel düzeyde Şiileri temsil eden bir imparatorluk ve küresel anlamda da Mehdilik inancı üzerinden Şiileri birleştiren bir imparatorluk kurulmasıdır. Bu imparatorluk stratejilerinde ise İran'ın önem verdiği başlıca ülkeler Lübnan, Irak, Bahreyn, Yemen ve Suriye olarak sayılabilir.

³⁶ Vekalet savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Bilal Karabulut-Şafak Oğuz, "Proxy Warfare in Ukraine", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(1), 2018, s. 75-101.

KAYNAKÇA

"Fell and Could Rise Again in the Maghreb", *International Crisis Group*, <https://bit.ly/3fYNKL7>, (Erişim Tarihi: 21.07.2020).

AARABİ, Kasra, "What Is Velayat-e Faqih?", *Tony Blair Institute*, <https://bit.ly/3aTlnwZ>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020).

Al-Atoum, N., *Iran and the Promised Shiite Empire*, Asr Center and Future Studies, London 2013.

ALİZADEH, Hossein, "Why Khamenei and Al-Sistani Did Not Exchange Greetings?", *Radio Farda*, <https://bit.ly/2qPvKiU>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

ALSULAMİ, Mohammad-Abd Alrapouf Alghoneimi, "The Shiite Geopolitics: Present and Future", *Journal for Iranian Studies*, 1(1), 2016, s. 31-47.

ARJOMAND, Said Amir, "The State(s) of Ideology in Iran", *The Washington Institute*, <https://bit.ly/2SMyzwu>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

BALANCHE, Fabrica, "The Iranian Land Bridge in the Levant: The Return of Territory in Geopolitics", *Telos Press*, <https://bit.ly/35daPEX>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

BAŞARAN, Doğan, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2017, s. 220-244.

BEEHNER, Lionel, "Shia Muslims in the Mideast", *Council on Foreign Relations*, <https://on.cfr.org/2QfcxkJ>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020).

BEİNART, Peter, "Is Iran Revolutionary? Assessing the True Nature of Tehran's Foreign Policy", *The Atlantic Global*, <https://bit.ly/37sC0wL>, (Erişim Tarihi: 22.04.2020).

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

ÇELİK, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 265-266.

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2019, s. 11-41.

EHTESHAMİ, Anoushiravan, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *International Relations*, 11(42), 2014, s. 29-35.

FARHİ, Farideh, "Factional Politics and the Islamic State", *Institute for Security Studies*, Paris 2012, s. 29-30.

FULLER, Graham-Rend Rahim Francke, "The Arab Shi'a... The Forgotten Muslims", *The New York Times*, <https://nyti.ms/2rlm2zj>, (Erişim Tarihi: 29.07.2020).

GENEİVE, Abdo, "The New Sectarianism: The Arab Uprisings and the Rebirth of the Shi'a-Sunni Divide", *The Brookings Institution*, Analysis Paper 29, 2013, s. 51-58.

HADİAN Naser-Shani Hormozi, "Iran's New Security Environment Imperatives: Counter Containment or Engagement with the US", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), s. 1-17.

HAYNES, Jeffrey, "Iran and Shia Transnational Religious Actors: Limits of Political Influence", *Scielo*, <https://bit.ly/2PRwrPc>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.

KADHİM, Abbas-Barbara Slavin, "After Sistani and Khamenei: Looming Successions Will Shape the Middle East", *Atlantic Council*, <https://bit.ly/2ZDRCfr>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

KAJJO, Sirwan, "Iran Forming All-Syrian Militia in Syria", *Voice of America*, <https://bit.ly/2QnjyOZ>, (Erişim Tarihi: 13.07.2020).

KARABULUT, Bilal-Şafak Oğuz, "Proxy Warfare in Ukraine", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(1), 2018, s. 75-101.

KHALAJİ, Mehdi, "Observations on the Islamic State in Iran", *Hudson Institute*, <https://bit.ly/2Y7l3FF>, (Erişim Tarihi: 11.07.2020).

KORANY, Baghat-Ali E. Hillal Dessouki, *The Foreign Policies of Arab States... The Challenge of Globalization*, American University in Cairo Press, Cairo 2010, s. 89-94.

KRAMER, Martin, *Shi'ism: Resistance and Revolution*, Mansell Publishing Limited, London 1988, s. 10-15.

LARİJANİ, Mohammad, *Explaining the Shiite Umm al-Qura Theory: Sayings in the National Strategy*, Al-Asr Center and Future Studies, London 2013.

MAMOURİ, Ali, "Iran on Quest to Legitimize Velayat-e Faqih in Iraqi Seminaries", *Al-Monitor*, <https://bit.ly/2pG3bTZ>, (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

NAKHLEH, Emile, "The Islamic Revolution's Impact on Political Islam and the Middle East", *Future Directions International Pty*, <https://bit.ly/3htNq8W>, (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

NASR, Vali, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, W. W. Norton, New York 2006.

OSTOVAR, Afshan, "Sectarian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy and Identity Politics Collide", *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://bit.ly/2PRwrPc>, (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

PARSİ, Rouzbeh, "Introduction: Iran at A Critical Juncture", *Institute for Security Studies*, Paris 2012.

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

SARİOLGHALAM, Mahmood, "Prospects for Change in Iranian Foreign Policy", *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://bit.ly/39s2NuY>, (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

SMYTH, Phillip, "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects", *Washington Institute*, 138, Washington 2012.

TAMER, Cenk-Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 11-42.

STRUCTURED ABSTRACT

Shia phenomenon and Shia societies are located in the heart of the The Iranian vital sphere and after Iran's revolution it became an effective situation in international equations. Iran's revolution which was based on Shia ideology changed Iran to Shia Umm al-Qura and on the other hand made Shia societies awakened in countries of the Rimland region .Shias in the region who were living under the power of Sunni governments, have tried to change the current situation by emulating of Iran's revolution and opposing to existing situation – which is based on organized discriminations and government's desire against them. The present article is considering the role of Shias in the region as Iran's "periphery" environment and is investigating their social-political and geopolitical situation in relation with Iran as a Shia "centre". The article attends to explain Shia phenomenon geopolitically as an active actor in regional and international equations and also to explain the Shia new geopolitics.

To understand the rationale behind Iran's foreign policy, one should note that the 1979 revolution was above all a rejection of foreign dominion over Iran, especially the influence of the United States. Anti-Americanism and anti-imperialism were themes that unified Iran's diverse revolutionary movement. Revolutionaries used a popular slogan—neither East nor West—to assert their desire for Iran to strike a politically and ideologically independent path. The revolution included strands of Iranian nationalism and Islamism, which, echoing philosopher Frantz Fanon, framed Shia Islam as Iran's true native political system. Khomeinists also had a strong pan-Islamic agenda.

The assertive behavior of supporting nonstate groups in the Middle East thus became a foundational element of Iran's post-1979 foreign policy. Iran's leaders considered this approach to be essential to the long-term success and security of the Islamic revolution. Although the scope

İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASININ UMMU'L KURA TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

of Iran's foreign activities waned throughout the 1980s and into the 1990s as the country focused on healing its war-torn economy, it continued to support allied groups outside its borders and looked for opportunities to expand its client base, as it did in Bosnia during the Balkan war of the 1990s.

Over time, these relationships became vital strategic investments that paid dividends for Iran. With them, Iran was able to develop an outsized role for itself and its clients in the Middle East's most important conflicts and political issues, including the Israeli occupation of Lebanon, the broader Israeli-Palestinian conflict, the U.S. occupation of Iraq, and the ongoing war in Syria. Alienated by its neighbors, Iran found value in making friends with nonstate groups.

Beyond such calls for unity, Khomeini also wanted Iran's version of Islamic government, which thrust clergy into positions of political authority and policymaking, to inspire other Islamic societies to adopt similar theocratic systems. He adopted pan-Islamic causes, and made the Palestinian issue paramount, to show that his movement and the interests of the Islamic Republic had common cause with the wider Muslim world. Khomeini and many of the most ardent proponents of exporting the revolution—such as Ayatollah Hossein-Ali Montazeri (the once-assumed successor to Khomeini), his son Mohammad Montazeri, and Ali Akbar Mohtashami—considered support to the Palestinian movement to be Iran's foremost foreign policy concern.

As central as Shiism has been to Iranian domestic policies, how it has impacted foreign policies has been less clear cut. Religious identity and beliefs certainly influence Iran's approach to foreign affairs, but they do not dictate them. Religion is one of many factors that fuel Iran's behavior, and often is not the primary or even secondary consideration. The Shia character of the Islamic Republic might make Iran's leaders

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

more predisposed to supporting Shia outside of Iran than not. Yet, those inclinations are generally curbed by the regime's self-interest. It would therefore be inaccurate to label Iran's approach to foreign policy as sectarian (meaning primarily driven by Shia-centric beliefs and goals). Sectarianism is a latent and inescapable facet of Iranian foreign policy, but confessional aspirations are not what drive the bulk of Iran's decisions.

■ Firas ELIAS
Mehmet Seyfettin EROL